

A DENOTATÍV ÉS A PRAGMATIKUS JELENTÉS ÖSSZEFÜGGÉSÉRŐL

FÁBRICZ KÁROLY

1. A nyelvi jelentés szerkezetét jellemezve U. WEINREICH (1966, 145) két jeltípust különböztet meg: a desznátort és a formátort. H. REICHENBACH (1948, 55–7) felosztása nyomán ez utóbbi jeltípust öt csoportra bontja és „pragmatikai operátoroknak” nevezi azokat a jeleket, amelyek állítást, kérdést, parancsot jelölnek, illetőleg a közlés tartalma iránti viszonyt tükrözik. WEINREICH elvben elképzelhetőnek tartja vegyes jelek (mixed signs) létezését, vagyis olyanokét, amelyek magukba foglalnak mind denotatív, mind pragmatikus jelentéskomponenseket. Denotatív jelentésen a nyelvi jelnek a jeltárgyhoz, pragmatikus jelentésen pedig a nyelvi jelnek a beszédpartnerekhez való vonatkozását szokás érteni (vö. KÁROLY 1970, 68–77).

E két jelentéstípus összekapcsolódásának a jeltárgyra és a beszédpartnerre (vagy magára a beszélőre) való vonatkozás együttes megjelenését tekinthetjük. Az alábbiakban a *már* és a *még* lexémák rövid elemzésével igyekszem a denotatív és a pragmatikus jelentés keveredését bemutatni.

2.1. A *már* és a *még* hagyományosan a határozószók között szerepelnek.¹ Míg a határozószók nagy többségének denotatív jelentése az akcidencia jelentés keretébe helyezhető (bővebben l. KÁROLY 1970, 71), a *már* és a *még* sajátos mikrorendszert alkot, melyen belül a közlendő „belső” időhatározóiként működnek. A *már* a dolgok korábbi állásáról egy másik szituációra való áttérést jelöli, a *még* pedig a dolgok állásának (eredeti állapotukban, közegükben stb. való) fennmaradására utal, vö.:

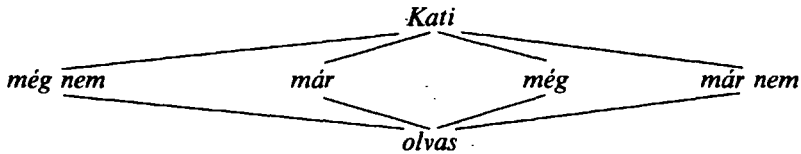
/l/ *Kati olvas.*

/a/ *Kati már olvas.* → „Kati korábban nem olvasott.”

/i/ *Kati még olvas.* → „Kati korábban (is) olvasott.”

Az /la/ és /li/ állítmányának tagadása a *már* 'áttérés' és a *még* 'fennmaradás' alapjelentését nem érinti; a *már* és a *még* határozószót tartalmazó állító és tagadó alakú mondatok a cselekvést (vagy annak egy mozzanatát, l. lejjebb) négy, egymással összefüggő fázisra bontják:

1 A *már* és a *még* keletkezésével, használatával kapcsolatban l. MARTINKÓ 1956, FARKAS 1956, NYIRKOS 1962.

Nem állítmányra vonatkozó tagadásnál a *már* és a *még* által jelölt műveleteket a többi mondatrésze vonatkoztatjuk:

/2/ Péter naponta fordít francia mondatokat.

/a/ Már Péter fordít...

→ „Korábban nem P. fordított.”

/b/ Péter már naponta fordít...

→ „Korábban nem naponta...”

/c/ Már francia mondatokat...

→ „Korábban nem francia m...”

/i/ Még Péter fordít...

→ „Korábban /is/ P. fordított.”

/ii/ Péter még naponta fordít...

→ „Korábban /is/ naponta...”

/iii/ Még francia mondatokat...

→ „Korábban /is/ fr. m...”

A /2c/ és a /2iii/ parafrázisa megőrzi az eredeti mondatok többértelműségét, ami a jelzős szerkezetre vonatkozás, közelebbről a hasonlítási alap homályosságával áll kapcsolatban. A *már* és a *még* ugyanis vonatkozhat az egész NP-re (*már/még* + NP: *Már/még* francia mondatokat <és nem latin idézeteket> fordít...), de a jelzőre is (*már/még* + Adj + N: *Már/még* francia mondatokat <és nem latin mondatokat> fordít...), sőt, kivételes hangsúlyozással a tárgyat is célba veheti (Adj „+” *már/még* + N: *Már/még* francia mondatokat <és nem francia szavakat> fordít...). Az említettekén kívül a /2iii/ potenciálisan rendelkezik egy nem időjelentésű *még*-et, hanem hozzáadó *még*-et feltételező értelmezéssel is, pl. a *Mi egyebet csinál Péter naponta?* mondatra adható válasz esetén.²

A jelzős szerkezet második tagjára vonatkozó *már* és *még* interpretációjának erőtetettsége a *francia* jelző redundás voltára vezethető vissza, amit az idéz elő, hogy e szó beékelődik az É. KISS KATALIN (1978) terminológiája szerinti fókuszáló hatású *már* és *még* operátorok és a mondat fókusza közé.

2.2. Az újabb szituációra való áttérésnek, illetve a korábbi fennmaradásának a jelölése mellett a *már* és a *még* használata újabb tartalmi elemmel gyarapodhat. Ha ugyanis a beszélő a *már* 'áttérés' és a *még* 'fennmaradás' jelentéselemével egy időben a cselekvés vagy annak egy mozzanata felett ítéletet mond, a cselekvés folyamatának ábrázolásában az objektív tényfeltárás a *már* esetében a sokallás, a *még*-ében a kevelés szubjektív modális tartalmával egészül ki. Vö.:

2 A hozzáadó *még* nyelvtörténeti szempontból természetesen korábbi említést érdemelt volna. Az időjelentésű *még*-et a hasonló *már*-ral állítom párhuzamba, a hozzáadó *még*-től ezért a továbbiakban is eltekintek. A parafrázisok szintén e kereten belül mozognak, s a preszuppozíció oldaláról megtámadhatók, vö. pl. /1i/ *Kati még nem olvas.* → „Kati olvasni fog”

/3a/ *A gyerekek már a szorzást tanulják.*

/3i/ *A gyerekek még a szorzást tanulják.*

A *már* és a *még* tehát egyszerre képes egy cselekvést „a valósággrszleteket feltáró elemek” (H. Molnár 1968, 17) és a modalitás vonalán bővíteni. Ezen kettősséget a parafrázisokban érzékeltethetjük úgy, hogy a denotatív jelentéselemet a „korábban” meghagyásával őrizzük meg, a modális (pragmatikus) jelentéssik megjelenését a „csak” hozzáadása mutatja: „Korábban a gyerekek *csak* (például) az összeadást tanulták”; „A gyerekek korábban (is) *csak* a szorzást tanulták”. A denotatív és a pragmatikus jelentéselemek részaránya nem állandó. Előterbe kerül a modális jelentés mennyiségjelzős szerkezetben, pl.:

/4a/ *Anna már a harmadik feladatnál tart.*

/4i/ *Anna még a harmadik feladatnál tart.*

Meg kell jegyezni egyrészt, hogy a pragmatikus jelentéselem térnyerése az aktuális mondat tartalomnak megfelelő parafrázist is megváltoztatja a denotatív „korábban” rovására. Így például a /4i/ adekvátabb parafrázisa az „Anna most is csak a harmadik feladatnál tart.”

Másrészt a későbbiek szempontjából fontos utalni arra, hogy a sokallás és a kevelés mint a beszélő szubjektív állásfoglalása önmagában véve előjel nélküli, vagyis a mondat tényleges tartalmától függően lehet pozitív vagy negatív modális viszonyulás hordozója; vö. a /4/ és az /5/-/6/ példákat:

/5/ *Már kétszer megdicsért a főnököm.*

/6/ *Már másodszor késtem le a buszt.*

Az egyértelműen pozitív vagy negatív jelentéstartalom megnyilvánulásakor a denotatív jelentéselem háttérbe szorul, a parafrázisban pedig rendre az „és ez nem kevés”, ill. az „és ez sok” szerepeltethető: „Kétszer megdicsért a főnököm, és ez nem kevés”; „Másodszor késtem le a buszt, és ez sok”.

A *még* a kevelést jobbra explicit módon, a *csak*-kal együtt fejezi ki (különben hozzáadó *még* lenne), a parafrázisos megoldások a *már*-ral ellenkező képet mutatnak:

/7/ *Még csak kétszer kaptam ki az ellenfelemtől.*

→ „Ez nem sok”

/8/ *Még csak kétszer vertem meg az ellenfelem.*

→ „Ez kevés”

Mi okozza azt, hogy a *már* és a *még* denotatív jelentéselemét a 'sokallás' és a 'kevelés' váltja fel? E szavak, mint láttuk, a cselekvést négy fázisában képesek ábrázolni, úgymint: előrevetítik (*még nem*), elkezdettnek (*már*) vagy folyamatban lévőnek (*még*) tüntetik fel, vagy pedig utalnak megszűnésére (*már nem*). Az így létrejövő mikrorendszer minden egyes cselekvésszelete egy másikkal való összehasonlításon keresztül kap értelmet. Az, hogy a cselekvés vagy annak egy mozzanata egy másik cselekvéshez vagy mozzanathoz hasonlítódik, lehetővé teszi azt, hogy a

szóban forgó dolog folyamat-jellegűvé válik, elemeire bomolják és fejlődésében bemutatható legyen. Ezáltal a cselekvés vagy annak egy momentumuma a fejlődés adott pontján értékelhetővé válik a valós helyzet és a beszélő várakozása közötti összefüggés szemszögéből. Az tehát, hogy a cselekvés vagy annak egy mozzanata kvantifikálhatóvá tehető, végső soron az összehasonlítás következménye, annak egy megnyilvánulási formája.

A /3/–/8/ példákból többé-kevésbé kiszűrhető a sokallás vagy kevelés a tágabb kontextus nélkül is. Ez annak köszönhető, hogy a közlendő valami módon mennyiségileg mérhető tartalmat közvetít. Így a /9/ példában az ige által kifejezett cselekvés beleilleszthető a „nem beszél — gügyög — beszél” sorba, ezért a kvantifikáló *már* és *még* kapcsolódhat hozzá:

/9a/ *A gyerek már gügyög.*

/9i/ *A gyerek még gügyög.*

A cselekvés kvantifikálása szorosan összefügg a cselekvés időbeli tagolásával.

2.3. A *már* és a *még* időjelentése révén egy cselekvést előrevetít vagy túlhaldottnak tüntet fel, s alábbi használatában a mondat tartalmának egyetlen időbeli orientálója:

/10/ *Messze van a vonat.*

/a/ *Messze van már a vonat.*

/i/ *Messze van még a vonat.*

Ismeretes, hogy a cselekvés folyamatszerű ábrázolásának két végpontján a *már* ill. a *még* nem használható:

/11/ **A kenyér már friss.*

/12/ **A fiú még megjött.*

Ha azonban a *már* és a *még* mentesül az alól, hogy önmagában utaljon a cselekvés idejére, időhatározó mellett e két szó sajátos módon szinonimikussá válik, pl.

/13a/ *Már az idén átadják a toronyházat.*

/13i/ *Még az idén átadják a toronyházat.*

/14a/ *Már tegnap megmondtam, hogy elromlik az idő.*

/14i/ *Még tegnap megmondtam, hogy elromlik az idő.*

Míg a /10/ példában a *már* és a *még* a vonat közeledését ill. távolodását a beszéd idejéhez hasonlítja, s a lehetséges pragmatikus implikációk ellenére megmarad alapvetően a denotatív jelentés síkján, a /13/ és /14/ példákban a szinonimikus kapcsolat utal a funkcionális-szemantikai megváltozásra. A *már* és a *még* közötti alapjelentésbeli különbség az időhatározó közbeiktatására elmosódik. A *már*, amely

fentebb a temporális jelentést a cselekvések, cselekvésmozzanatok és/vagy az adott időpont hasonlítása révén fejezte ki, a határozóhoz kapcsolódva a meglévő idősíkot a beszélő viszonyulásával egészíti ki. A *még* eliminálása a cselekvés objektív idejét /az *idén, tegnap*/ szintén nem befolyásolja. A szubjektív viszonyulást mindkét szó esetében a cselekvés idejekorán való megvalósulásának érzékeltetéseként fogalmazhatjuk meg. A /13/ és a /14/ rejtett módon tükrözi a *már* és a *még* alapjelentésében fellelhető különbséget: a „már az *idén*” szerkezet az adott időben való áttérésre utal, a „még az *idén*” pedig az adott cselekvésnek az időhatározóval jelölt intervallumon belüli, érvényének fennmaradására eső megvalósulását mutatja.

A *már* és a *még* ezen szinonimiája csak részleges abban az értelemben, hogy a *már* 'idejekorán' jelentése az alapjelentésnek betudhatóan potenciálisan minden eddig említett használatában felszínre kerülhet, a *még*-nél ez alapvetően a mondatjelentés összetevőinek a függvénye. Használható ugyan a *még* ebben a jelentésben olyan mondatban, amelyben nincs időhatározó, ez esetben viszont egyéb mondatrészt jelzi az objektív idősíkot (vö. *Már/még* a görögök megmondták, hogy...). A *még* ilyen alkalmazásának a *már*-hoz viszonyított szűk körére utal, hogy a *még* érzékeny például a perfektív-nem-perfektív igék oppozíciójára, s jobbra időintervallumot, nem pedig időpontot kifejező határozókkal fordul elő:

/15a/ *A benzinmotort már a 19. században feltalálták.*

/15i/ *A benzinmotort még a 19. században feltalálták.*

/16a/ *A benzinmotort már a 19. században ismerték.*

/16i/ ? *A benzinmotort még a 19. században ismerték.*

/17a/ *Már öt órára befejezem a munkát.*

/17i/ ? *Még öt órára befejezem a munkát.*

Az előzőkben áttekintettem a *már* és a *még* határozószói alkalmazásának három, egymással összefüggő jelentéskörét. A felvázolt mikrorendszerbe tartozás adta e szavak denotatív jelentésének alapját. A mikrorendszert a cselekvés (vagy annak egy mozzanata) úgy teremti meg, hogy a *már* és a *még* révén folyamatba ágyazódik, mely folyamat egyes részei fejlődési (lefolyási) állomásokat képviselnek. A folyamatban való ábrázolás teret enged a cselekvésnek önmagához vagy egyéb cselekvésekhez (2.1.), mennyiségi és/vagy minőségi vetületekhez (2.2.), illetőleg temporális paraméterekhez (2.3.) mért bemutatásának. Ezen utóbbi jelentéssíkok (melyek pontos leírása helyett itt csak felvázolásukra vállalkoztam) gyakran differenciálatlanul fejeződnek ki.³ A mennyiségi és a temporális jelentéssíkok előtérbe kerülése a cselekvésnek a beszélő szemszögéből való értékelésével függ össze.

3 Differenciálatlanul fejeződik ki a tér és az idő is bizonyos szerkezetekben (az ige differenciálatlan jelentésére l. PETE 1984).

3. A *már* és a *még* fenti használatától, melyet a denotatív jelentés és a ráépülő pragmatikus jelentés különböző részarányú keveredése jellemez, célszerű elkülöníteni módosítószói alkalmazásukat.

Módosítószóként (közelebbről partikulaként, l. FÁBRICZ, 1981, 1983, 1985) jelenik meg a *már* és a *még* az alábbi mondatokban:

/18/ *Ugyan ne beszéljen már ilyen butaságokat.* (Nagy Lajos)

/19/ *Ne legyen már olyan akaratos.* (Hubay Miklós)

/20/ *Hideg van, alig nulla fok fölött, ez télnek is beillik. Még meghűl.* (Nagy Lajos)

/21/ *Grófi család. Jóságos Isten! Ez még meghozhatja a fia szerencséjét.* (Nagy Lajos)

Miért mondhatjuk, hogy a *már* és a *még* a /18/–/21/ példákban módosítószó? A *már* és a *még* mondat szerkezeti szervertelenségének mint a módosítószói jelleg legfőbb mutatójának (l. H. MOLNÁR 1968) bizonyítéka az, hogy e szavak a fent jelzett mikrorendszerbe nem illeszthetők be, nem foghatók fel a „még nem — már — még — már nem” egységének elemeiként.

A *már* a /18/ és a /19/ mondatban nem szerepelhet denotatív jelentésével, mivel a felszólító mondat maga olyan kommunikációs (beszéd-) aktus megtestesítője, amely a dolgok új állására való áttérés igényét fejezi ki. A *már* használata ily módon teljes egészében a beszélőnek a mondat tartalma iránti viszonyulását mutatja. A szóban forgó szubjektív modális jelentés a beszélő türelmetlenségét közvetíti, mely a hallgató szemszögéből sürgetésként értelmezendő. A tisztán pragmatikus jelentés a határozószót partikulává változtatja. A minőségi változás ténye belátható az alábbi negatív transzformáció segítségével, mely — eltérően a *már* határozószói használatától — az állító és a tagadó mondatban szereplő *már* partikula között nem tesz funkcionális-szemantikai különbséget:

/22/ *Legyen már szentimentális!* → /22'/ *Ne legyen már szentimentális!*

Jelentéstani szempontból a *már* határozószó *már* partikulává válását a megszüntetve–megőrzött szubjektív modális jelentés-komponens egyeduralma jellemzi.

A *még* szófajváltása a /20/ és a /21/ példákban lényegében analóg módon regisztrálható. A *még* partikula a beszélőnek egy jövőbe kivetített lehetőséghez fűződő szubjektív modális viszonyulását mutatja, mely a kontextustól függően lehet féltés, óvakodás /20/, de lehet öröm, bizakodás is /21/. A negatív transzformáció révén kapott mondat a kiinduló mondatnál csak akkor lesz funkcionálisan ekvivalens, ha benne a *még* megőrződik:

/23/ *Ne mondd ezt neki, mert még komolyan veszi.* → /23'/ *Ne mondd ezt neki, mert még nem veszi komolyan.*

A *még* partikulává válását tehát szintén az említett mikrorendszerrel való közvetlen kapcsolat megszűnése jelzi, ami érzékletessé tehető a „korábban [is] nem vette komolyan” típusú parafrázis inadekvát voltának mérlegelésével.

4. A *már* és a *még* szemantikai sokarcúsága a valóságról és a beszélőnek a valósághoz ill. a közlendőhöz való viszonyáról szóló információk széles körét öleli fel. A határozószóként használt *már* és *még* denotatív és pragmatikus jelentéseleinek egyidejű megléte e szavak sajátos határozószói jellegével kapcsolatos: e szavak a cselekvést annak belső, lefolyása alapján értékelhető ideje felől, nem pedig az objektív idősíkhöz viszonyítva jellemzik. Minél nagyobb az e szavak által közvetített tartalomban a pragmatikus elem részaránya, annál inkább alkalmatlan lesz a denotatív jelentések alapján felvázolt rendszer arra, hogy az ezen tartalomhoz köthető parafrázist magába foglalja.

Teljesen kívül esik e rendszeren a *már* és a *még* partikulaszerű használata. A transzpozíció megállapításához támpontot a funkcionális ekvivalenciát (l. pl. ARNOLD 1976) szem előtt tartó átalakítás nyújt. Partikulaként e szavak erősen kontextushoz (mondattípushoz, ige-típushoz, prozódiai jegyekhez stb.) kötődnek, egyes retorikus felkiáltó mondatokban pedig már mint partikulák lesznek egymással szinonimek:

/24a/ *Ki hallott már ilyet?!*

/24i/ *Ki hallott még ilyet?!*

/25a/ *Már csak ez hiányzott!*

/25i/ *Még csak ez hiányzott!*

A denotatív és a pragmatikus jelentés itt körvonalazott együttélésének vizsgálata nem csak a *már*, *még*, *majd*, *csak* stb. határozószók és módosítószók elkülönítésében játszik fontos szerepet, hanem előfeltétele egyéb eredetű partikulák és etimonjuk differenciálásának is (l. VELCSOVNÉ 1982, FÁBRICZ 1985).

Trodalom

- ARNOLD 1976 = И.В. Арнольд. Эквивалентность как лингвистическое понятие. ИЯШ, No I, c. 11–8.
 FARKAS 1956 = Farkas Vilmos. A *már*, *még* szavak szórendjének kérdéséhez. PaisEml. 561–5.
 FÁBRICZ 1981 = Fábri Károly. Az *-e* kérdő partikula. Nyr. 4. sz. 447–51.
 FÁBRICZ 1983 = Fábri Károly. A partikulák helye az idegen nyelvek oktatásában. INyT. 1. sz. 14–20.
 FÁBRICZ 1985 = Fábri Károly. Az *is* mint kötőszó és mint partikula. MNy. 1. sz.
 KÁROLY 1970 = Károly Sándor. Általános és magyar jelentéstan. Bp., 1970.
 É. KISS 1978 = É. Kiss Katalin. A magyar mondatok egy szintaktikai modellje. NyK. 80. sz.
 MARTINKÓ 1956 = Martinkó András. Az időhatározószók egy csoportjának kérdéséhez. MNy. LII, 35–42.
 H. MOLNÁR 1968 = H. Molnár Ilona. Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. NyÉrt. 60. sz.
 NYIRKOS 1962 = Nyirkos István. *Már*. MNy. LVIII, 483–6.
 PETE 1984 = О взаимосвязи пространства и времени в русском языке. Dissertationes Slavicae XVI. Sectio Linguistica. Szeged.
 REICHENBACH 1948 = H. Reichenbach. Elements of Symbolic Logic. New York.
 VELCSOVNÉ 1982 = Velcsov Mártonné. Módosítószók és kötőszók történeti összefüggései. Nyelvészeti dolgozatok. 203. sz. Szeged, 143–60.
 WEINREICH 1966 = U. Weinreich. On the Semantic Structure of Language. In: J.H. Greenberg [ed.]: Universals of Language. M.I.T. Press, Cambridge, Mass. pp. 142–216. (2nd edition)

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN DENOTATIVE
AND PRAGMATIC MEANING

by

KÁROLY FÁBRICZ

How can Hungarian words like *már* (already) and *még* (yet, still) carry elements of denotative and pragmatic meaning at the same time? In this paper I have made an attempt at describing the way in which the denotative meanings of *már* and *még*, and their negated counterparts, make up a microsystem whose elements relate a given action or any of its components to a process of some comparable action(s) or components. Defining the core meaning of *már* in terms of transmission to another state of affairs and that of *még* as maintenance of a preceding state of affairs, I have stated that these adverbs frequently take on additional semantic elements of the pragmatic type, thus showing the speaker's attitude towards the contents of his utterance. It is achieved by specifying the action from the point of view of its quantitative and/or temporal realization. It is also recognized that the larger proportion the pragmatic meaning attains, the less transparent the role of denotation would be. Apart from the adverbs *már* and *még* I distinguish the particles *már* and *még* which are supposed basically to dispose of pragmatic meaning, *már* expressing various degrees of impatience, while *még* is used for predicting some pleasant or unpleasant event. *Már* and *még*, as particles, have several characteristic features — such as not fitting into the above microsystem; heavy dependence upon context; lack of correlation with their negated counterparts; and, hence, inability to refer directly to the state of affairs in terms of an action in process. However, in a certain set of their exclamatory uses they do show some degree of adherence.